

VIETA EKOPSICHOLOGIJOS ASPEKTU: ČESLOVO MILOŠO *ISOS SLĒNIS*

INDRĒ ŽAKEVIČIENĒ
Vytauto Didžiojo universitetas

Reikšminiai žodžiai: *ekopsichologija, ekokritika, bioregionalizmas, tapatumas, vieta, kraštovaizdis*.
Key words: *ecopsychology, ecocriticism, bioregionalism, place, identity, landscape*.

Literatūros tyrinėjimų ribos nuolat plečiasi: teksto teikiama informacija traukia vis įvairesnių sričių mokslininkus, ieškančius naujų būdų humanistikos mįslėms įminti. Kartais daugialypėms problemoms spręsti paranki prieštarigai vertinama tarpdalykinė tyrimų erdvė – ekokritika. Taigi svarbiausias šio straipsnio tikslas – pasitelkus ekopsichologijos, vienos iš ekokritikos šakų, tiesas aptarti vieną tapatumo sandą – santykio su vieta fenomeną. Numatytam tikslui pasiekti bus pasitelkti bioregionalizmo atradimai ir ekopsichologijos postulatai, pabrėžiantys vadinamosios ekopasažmonės, kurią gali atgaivinti reflektuojama aplinka, svarbą.

Pasaulio žmogumi tituluojamas Česlovas Milošas kone visoje savo kūryboje tiesiogiai ar menamai koduoja vietos sampratą – daugiareikšmę ir labai svarbią tapatumui formuoti ir įtvirtinti. „...nacionalinės tapatybės (...) dažnai apibrėžiamos pasitelkiant legendas ir peizažus, istorijas apie aukso amžių, tebesitęsiančias tradicijas, didvyrių žygius ir dramatiškus likimus, ištikusius senųjų ar pažadėtųjų žemių gyventojus – žemių, turtingų žymiais kraštovaizdžiais ir peizažais. Būtent peizažai reprezentuoja tautas (...) kaip moralinės tvarkos ir estetiškos harmonijos pavyzdžius; tam tikri peizažai net įgauna nacionalinių ikonų statusą“ (Daniels, 1993, 5). *Isos slėnis* galėtų būti skaitomas kaip savitas tikrosios vietos arba tokio ikoniško kraštovaizdžio metraštis, fiksuojantis prasmingą dabartį laiduojančią praeitį ir ateičiai primenantis „užgyvento“ peizažo ženklus, visam laikui išpaustus kuriančioje dvasioje. Tokios mintys suponuoja paradoksalią prielaidą, jog pasaulio žmogaus erdvė tam tikra prasme sutelkiama į vieną konkretų regioną, įgaunantį ypatingą reikšmę, vadinasi, tampantį bioregionu. Ši dar neįprasta sąvoka galėtų būti traktuojama įvairiai, priklausomai nuo tyrinėjimų aspektų, tačiau bioregionalizmo ir vietos sąvokos visada bus neatsiejamos.

„Bioregioninė vieta – tai daugelio evoliucijų – atominės, molekulinės, cheminės, geologinės, biologinės ir kultūrinės – rezultatas. Tai vieta vietoje erdvės ir laiko aspektu“ (Traina, 2010, 4). Specifinio bioregioninio požiūrio esmė – visa ko sąsajos, subėgančios į „vietos idėją, ir toji vieta ne provinciali, bet įaugusi į visos Žemės sistemą“ (Marshall, 2009, 6). Taigi erdvės aspektu vieta yra gerokai reikšmingesnė ir savitai informatyvesnė: „Erdvė, priešingai nei vieta, žymi geometrinę ar topografinę abstrakciją, o vieta yra erdvė, kuriai priskirta reikšmė.“ Vietos yra „pajautos vertės centrai“, „atskiri „lankstūs“ regionai, kuriuose lokalizuotos aplinkos socialiniams santykiams kurtis, aplinkos, su kuriomis žmonės gali tapatintis“

(Buell, 2005, 63). Bioregionalistams natūraliai iškyla lokalumo ir globalumo klausimų, kuriuos jie sprendžia vienareikšmiškai: „Norint veikti pozityviai ir mėginant išsaugoti vietą, būtina mąstyti ir veikti lokaliai...“ (Berry, 2009, 4). Kalbant apie Milošą net nekyla abejonių, kad „mąstymas lokaliai“ įgauna kitą dimensiją ir tampa lokalus ne konkretaus bioregiono, bet viso pasaulio kontekste, kitaip tariant, bioregionas išplinta iki viso pasaulio ribų, bet lokalumo nenurungia globalumas: išsisknijusi vieta savitai perkeičia visa ko matymą; emocionalus santykis su „igimtu“ kraštovaizdžiu sąlygoja jautrų požiūrį į kitą, o tai ir yra vienas svarbiausių ekopsichologijos atstovų siekių. Tolerantišką laikyseną su artimiausia aplinka netikėtai sieja pats Milošas: „Gera gimti mažame krašte, kur gamta yra žmogiška, lygiavertė žmogui, kur per šimtmečius tarpusavyje sugyveno įvairios kalbos ir įvairios religijos“ (Miłosz, 2011, 335). (Beje, reikėtų pripažinti, kad šis Milošo išsakytas požiūris nėra ekokritiškas gamtos ir žmogaus hierarchijos aspektu; ekokritikai palankiau žvelgtų į pasakymą „žmogus lygiavertis gamtai“. Bet šiuo atveju nederėtų pamiršti, kad Milošas – kultūros žmogus, todėl jo darbuose nevertėtų ieškoti idiliškų pastoralijų.)

Isos slėnį būtų galima vadinti visų svarbiausių ekopsichologijos teiginių iliustracija, savosios vietos potyrių įprasminimu, įrodančiu gebėjimo skaityti aplinką būtinybę: perprasti kraštovaizdžio ženklai neleidžia nutolti nuo ekologiškosios pašamonės sferos – harmoningo buvimo pasaulyje garanto. Pats Milošas yra prasaręs: „Isos slėnį“ rašiau tarsi atlikdamas autoterapijos procedūrą. (...) Tai nėra autobiografija, vaikystės atsiminimai (...), veikiau – keistenybė“ (Miłosz, 2011, 338). „Autoterapijos procedūrą“ ekopsichologijos ekspertai galėtų sutapatinti su grįžimu prie savosios esmės, tarsi gydančiu „atskirtį tarp palyginti neseniai įtvirtintos urbanistinės psichikos ir šimtmečių senumo natūralios aplinkos“ (Roszak, 1992, 25). Aptardamas vadinamąjį ekologiškos pašamonės fenomeną, vienas iš ekopsichologijos pradininkų Theodoras Roszakas teigė, jog „gyvybė ir sąmonė [...] gali būti traktuojamos kaip augančios natūralios sistemos, besireiškiančios kitų sistemų – fizinės, biologinės, psichinės, kultūrinės – raidoje“ (Roszak, 1992, 25). *Isos slėnis* visas šias sistemas puikiai atspindi ir įtvirtina neišardomą jų sąjungą.

Taigi vertėtų pasvarstyti, kaip ekopsichologijos principai veriasi šiame originaliame Milošo tekste. Šie principai labai paprasti, kartais kiek dubliuoja vienas kitą, tačiau puikiai atspindi ir ekokritikos esmę. Roszako teigimu, 1) mūsų sąmonės pagrindas yra ekologiška pašamonė; užslopinus šią pašamonę, industrinę visuomenę apniko dvasios negalios; 2) ekologiškos pašamonės turinys – tai gyvas evoliucijos dokumentas; gyvybė ir sąmonė evoliucijos kely gali būti traktuojamos kaip augančios natūralios sistemos, besireiškiančios kitų sistemų – fizinės, biologinės, psichinės, kultūrinės – raidoje; šios kitos sistemos ir yra suprantamos kaip „visata“; 3) ekopsichologijos tikslas – pažadinti įgimtą, ekologiškoje pašamonėje slypinčią abipusio santykio su aplinka pojūtį; 4) ypač svarbu atitinkamai formuoti vaiko pasaulį – kurti ekologiškąjį vaiko *aš*; 5) ekologiškasis *aš* bręsta kurstydamas etinį atsakomybės už visą planetą pojūtį, o šis pojūtis patiriamas kaip mūsų etinė atsakomybė už kitus žmones; būtent tokia atsakomybė turi būti grįsti visi socialiniai santykiai ir politiniai sprendimai; 6) ekologiškąjį *aš* žlugdo aiškus polinkis dominuoti slopinant kitą; ekopsichologija kvestionuoja urbanistinę industrinę kultūrą, tačiau neignoruoja ir neatmeta naujųjų technologijų. Ekologiškasis *aš* čia suprantamas kaip gebėjimas patirti plačiu tinklu išsišakojančius ryšius, jungiančius su didžiąja ir pačia artimiausia aplinka. Dar minimos lyčių problemos, siekis demistifikuoti susiklosčiusius lyčių stereotipus (Roszak, 1992).

Be išvardytų teiginių, yra dar keli, menkliau susiję su čia aptariamu romanu. Galiausiai šios postulatų derėtų iliustruoti *Iso slėnio* pavyzdžiais.

Jau pačiu pirmuoju romano sakiniu pabrėžiamas menamas kraštovaizdis, o ne personažas: „Pradžioje dera aprašyti Ežerų kraštą, kur gyveno Tomas“ (Miłosz, 2011, 5). Peizažas padeda nusakyti tapatybę, tiksliau – reprezentuoja tapatumą, kaip teigia bioregionalistai; *Iso slėnio* peizažas išskirtinis būtent Milošo minėtu „gamtos žmogiškumu“: „Per girias gali ilgai keliauti nė kiek neišvargindamas akių, nes medžių bendruomenės, kaip ir miestų gyventojai, turi nepakartojamų ypatybių – buriasi į guotus, juostas, salynus, tai šen, tai ten paženklintus kokių nors keliūkščių su smėlyje įspaustomis vėžėmis, miško trobele ar sena deguto virykla, kurios irstančias krosnis gožia žolės ir krūmokšniai“ (Miłosz, 2011, 5). „Medžių bendruomenės“, „žolės ir krūmokšniai“ tarsi saugo savitas „subkultūras“ – „miško trobelę“ ar „deguto viryklą“, organiškai įaugusias į girių peizažą. Kraštovaizdis pavadinamas „Ežerų kraštu“, kuris, tiesą sakant, galėtų būti bet kuriame pasaulio kampe, tik aišku, kad toli nuo Nilo („Pasitaiko kam nors į namus parsinešti gandrą sulaužytu sparnu: jis išsigelbėjo nuo mirties, kuriai bičiulį, nesugebantį pakilti į kelionę link Nilo, savo snapais pasmerkia gandrų bendrijos teisėjai...“ (Miłosz, 2011, 6)). Taigi viskas labai gerai pažįstama ir sava, bet pavadinama gana abstrakčiai, tarsi ven-giant aliuizijų į tariamai periferinį lokalumą, o gal atvirkščiai – „lokalizuojant“ globalumą?

Žvelgiant bioregioniniu aspektu aišku, kad kalbama ne apie pastoralinę erdvę, kaip būtų galima pamanyti, perskaičius atskirus sakinius (pvz., „Slėnis yra palaiminga vieta dėl reto mūsų krašto juodžemio, vešlių sodų, o gal ir dėl nuošalumo, kuris niekuomet neslėgė čionykščių gyventojų.“ (Miłosz, 2011, 7)), bet apie konkrečią įprasmintą vietą, visada sukeliančią dvasinį rezonansą. Vadinasi, labiau pasigilinus į tekstą, svarbiausias ima atrodyti tą rezonansą jaučiantis žmogus, o ne gamta, išugdžiusi jautrų žmogų. Kita vertus, ekopsichologai kiek švelniau nei radikaliosios ekokritikos atstovai žvelgia į žmogų aplinkos kontekste ir nėra linkę iš esmės neigti antropocentristinio požiūrio: žmogus yra toks pat svarbus, kokia svarbi gamta pačia plačiausia prasme, tik gamta gali jam padėti susigrąžinti pirminę savastį – ekologiškąją pasąmonę.

Iso slėnyje žmogaus ir plačiosios aplinkos ar gamtos santykiai varijuoja; kartais tekstas leidžiasi atrakinamas ekopsichologijos raktu, kartais ima ryškėti prieštaros jau padarytoms išvadoms. Romano personažai susitapatinę su savąja vieta, įsileidę Ežerų kraštą savin, todėl paženklinti ypatingos tolerancijos žyme: „Užvis labiausiai senolis Surkontas mėgo ramybę ir knygas apie augalus. Galimas daiktas, kad ir į žmones jis žiūrėjo taip pat kaip į augalus, todėl jų aistros nelengvai išmušdavo jį iš pusiausvyros. (...) Kiekvieną atvykusįjį ponas Surkontas priimdavo labai mandagiai, rodydamas pagarbą, toli gražu neatitinkančią svečio rango nei posto. Žinia, vienaip juk reikia elgtis su bajoru, kitaip – su žydu ar valstiečiu. O jis šitos taisyklės netaikė net baisiajam Chaimui.“ (Miłosz, 2011, 17). Šiuo atveju tekstas neleidžia tvirtai teigti, jog ši tolerancija kilusi iš ekopsichologų minimos etinės atsakomybės už kitą pajautos, įkvėptos artumo gamtai, tačiau paneigti šios prielaidos irgi nepavyktų.

Jaunasis Tomas akivaizdžiai turi gamtos pajautos dovaną; galima sakyti, jis nuolat vadovaujasi ekologiškos pasąmonės diktuojamais priesakais, ir jam tenka mokytis kitko – ne gaivinti pirmąją savastį, bet mėginti ją transformuoti pagal vadinamiesiems kultūros žmonėms įprastus dėsnius. Taigi romane ekopsichologijos principai įdomiai transformuojami: tikrasis humanizmas pirmiausia ima sleistis ne kultūros, o gamtos zonoje, vadinasi, ekopasąmonės balsas tikrai turėtų būti labai svarbus bręstant kilniausiam žmogiškumui.

Iškalbingas yra biliūniškas *Isoš slėnio* epizodas, kuriame veriasi pažeistos bendro buvimo gamtos namuose tvarkos dramatiškumas, Tomui nušovus voverę: „Ši mirtis buvo šurpesnė negu senelės Dilbinovos, o kodėl, jis pats negalėjo tiksliai atsakyti. Viena vienintelė tarp visų kada nors gyvenusių voverių, niekas tokios nerastų, ji jau niekada neprisikels. (...) Žvėreliai neturi sielos. Vadinas, žudydamas gyvūną, nužudai jį amžinai. Kristus neturės galios jai padėti. (...) Jeigu jis viską gali, tai galėtų išganyti ir voveraitę. Net jeigu voverės nesimeldžia, bet juk šitoji meldėsi, nes melstis – tai tas pats kaip norėti gyventi. Ir šičia jis kaltas. Niekšas.“ (Miłosz, 2011, 282). Ekopasąmonės balsas kvestionuoja krikščioniškąsias tiesas, aukščiau už viską iškeldamas gyvybės dovana. Kita vertus, išsigelbėjimo nuo sąžinės graužaties ir slegiančios kaltės ieškoma marinantis badu, griebiantis savitų civilizacijos siūlomų priemonių, ir krikščioniškosios tiesos reabilituojamos: „Dievas kaip paguodą pasiuntė jam minčių, kurios ligi šiol niekada neužklysdavo į jo galvą. (...) Pasninkas keitė ne tik jį, bet taip pat viską, ką jis matė. Ar tuomet pasaulis jau nustojo buvęs toks, koks buvo iki šiol? Ne. Ir naujasis, ir ankstesnis pasaulis egzistavo jam vienu metu. Jeigu taip, tai gal jis ne visai teisus, priekaištaudamas Dievui, kad viską blogai sutvarkė. Ką gali žinoti, ar kokią dieną atsibudę nerasime dar vieno netikėtumo, o tada sakysime, kad iki šiol buvome kvaili.“ (Miłosz, 2011, 289). Šiuo atveju gydo ne gamta, o specifinis kultūros palikimas, tradicijos galia.

Romano tekstas leidžia daryti prielaidą, jog bendrystės su aplinka pajauta neabejotinai ugdo atsakomybės už kitą jausmą. Tasai „kitas“ *Isoš slėnyje* dažnai būna silpnėsnis, tačiau, kita vertus, čia stiprybės tikimasi pasisemti ne iš kultūros poliui priklausančių stipriųjų *homo sapiens*: „Kad būtų galėjęs prie ko nors prisiglausti, išsiverkti, kam pasiskųsti. Ūmai jis panoro, kad ažuolas, pro kurį jis praeidavo traukdamas bityno pakraščiu, pavirstų gyva būtybe, ir tas noras buvo toks didelis, jog net susiritė nuo maudulio po krūtine ir baimės, panašios į tą, kurią patirdavo supdamasis aukštai sūpuoklėse.“ (Miłosz, 2011, 283).

Tomio personažas galėtų būti traktuojamas kaip ideali ekologiškosios pasąmonės raiška ir savitas tubulėjimas – subtilus kitimas nuo sąlygiškai primityvios ir gaivališkos iki jautrios ir turtingos dvasios, tačiau būtent gebėjimas pajusti gamtiškos būties žavesį ir suvokimas, jog pagarba ir atsakomybė už visokią gyvastį yra svarbiausia kasdienio buvimo sąlyga, ir yra to kitimo garantas. *Isoš slėnyje* labiau susitelkiama į gaivališką ekologiškosios pasąmonės tarpinį: „Tomas jautė pamaldžią nuostabą: stebino ta kunkuliuojanti tamsa, ta aibė būtybių, kurių slapsti įpročiai ir reikmės žadino norą juos pažinti bei stebėti. Kvaila, kad žmonės visur prirė laukų. Kai išvažiuoji į laukus, tuojau pasibaigia visas grožis. Jeigu nuo jo priklausytų, uždraustų arti, tegu visur siūruoja miškai, o juose laksto žvėrys. Taip svarstė jis ir nusprendė, kad, kai užaugs, sukurs tokią valstybę, kuri visa bus vienas miškas – ten žmonių neįleis, nebent vieną kitą.“ (Miłosz, 2011, 149). Žmogus tarsi atskiriamas nuo mūsų pasaulio, žavinčio tuo, kad jį dar reikės pažinti; atrodytų, kad žmogaus užvaldyta erdvė daug paprastesnė ir nykesnė. Ekokritikos atstovai tokiam požiūriui pritartų; jie dažnai pabrėžia vieną iš nuolat pasitaikančių antropocentrinio mąstymo klaidų – prielaidą, jog visuomenė yra sudėtinga, o gamta paprasta; jog visuomenė yra subtili ir įdomi, o gamta – nuobodi ir visiškai aiški. Tačiau šiuolaikinė ekologija byloja apie nesuskaičiuojamą daugybę žemėje egzistuojančių gyvybinių sistemų, apie tai, kad gamtoje įmanoma aptikti įvairiausių adaptacijos strategijų, kurios pasirodo esančios gerokai sudėtingesnės, nei galėtų sumąstyti žmogaus protas (Love, 1996).

Isoš slėnio ekopsichologizmas galėtų išprovokuoti ne vieną hipotezę ar svarstymą apmąstant tapatumo, humanizmo, net pilietiškumo klausimus. Radikaliosios ekopsichologijos

šalininkas Andy Fisheris pabrėžia keturis svarbiausius ekopsichologijos tikslus – psichologinį, filosofinį, praktinį ir kritinį. Psichologinius tikslus reikėtų suprasti kaip skatinimą aiškintis ir suvokti žmogaus–gamtos santykį ir tą santykį pripažinti; filosofinius – kaip siekimą gražinti sielą ir dvasią į gamtos pasaulį ir išgydyti atotrūkį; praktinius – kaip ekologiškai visuomenei siūlomas atitinkamas terapijas; kritinius – kaip kvietimą gilintis į ekopsichologijos teiginius ir drąsiai polemizuoti (Fisher, 2002). Literatūros tyrinėtojams įdomiausi galėtų būti psichologiniai ir filosofiniai tikslai, o *Isos slėnyje* lengviausia išvelgti būtent psichologinį tikslą – žmogaus ir gamtos santykių kodavimą, nors, savaime suprantama, šis tikslas nėra esminis viso romano kontekste. Vietos pajauta ir suvokimas, jog esi neatskiriama tos vietos dalis, savitai įpareigoja atitinkamai laikysenai, kad ir kur būtum; atsakomybė, tolerancija ir humanizmas – „globalizuoto“ lokalumo atributai. Ekokritikų teigimu, savaip traktuojant aplinką, atitinkamai savitai formuojasi tapatybė. „Tiek gamta, tiek rašymas (gamta – kaip išorinės veikiančios galios, rašymas – kaip asmeninės patirties verbalizacijos procesas) iš autoriaus reikalauja aiškaus savojo „aš“ ir „ne aš“ suvokimo, kartu padeda šio suvokimo siekti. Akis į akį susidūręs su tam tikra gamtos sritimi, suvokęs jos kitiškumą, rašytojas netiesiogiai ima giliau pažinti save, (...) nežinios įveikimo procesus“ (Slovic, 1996, 352). Šiuos kuriantį žmogų apibūdinančius žodžius kuo puikiau galima pritaikyti ir svarbiausiam *Isos slėnio* veikėjui.

Apibendrinant galima teigti, kad *Isos slėnyje* įprasminta bioregioninė vieta yra tarsi savitas pagrindinio personažo atspirties taškas, pradžių pradžia, iškart įkvėpusi gamtiško gairingumo. Ekologiškoji pasąmonė šio personažo dvasioje nė nebuvo užslopinta, nes nuolatinės pastangos skaityti aplinką ir noras ją perprasti tik augino prigimtinį pojūtį ir žinojimą. Romane galima įžiūrėti atvirksčią ekopsichologijos teiginiams judesį – ne nuo civilizacijos prie gaivinančios ekopasąmonės, bet nuo ekomaštymo prie kultūros, nešantį savosios vietos potyrį, suponuojantį humanišką požiūrį į pasaulį, kuris po truputį jaukinamas ir vis labiau perima bioregioninės vietos charakteristikas. Galima daryti prielaidą, kad lokalumas ir globalumas pasaulio žmogui tam tikra prasme galėtų būti sinonimiškos sąvokos: atsakomybė už visa, kas gyva, įgyta išmokus savosios bioregioninės vietos pamoką, nutrina lokalumo ribas.

LITERATŪRA

- Berry W. (1991). *Nobody Loves This Planet // In Context*, vol. 27.
- Buell L. (2005). *The Future of Environmental Criticism: Environment Crisis and Literary Imagination*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Fisher A. (2002). *Radical Ecopsychology: Psychology in the Service of Life*. Albany, NY: SUNY Press.
- Love G. A. (1996). *Revaluing Nature // Glotfelty Ch., Fromm H. (Eds.), The Ecocriticism Reader*. The University of Georgia Press.
- Marshall G. (2009). *Step One Toward a Sustainable Human Presence on Planet Earth // Realistic Living*, vol 17.
- Miłosz Cz. (2011). *Isos slėnis. Iš lenkų kalbos vertė A. Kalėda*. Pasaulio lietuvių centras.
- Rozak Th. (1992). *The Voice of the Earth*. New York: Simon & Schuster.
- Slovic S. (1996). *Nature Writing and Environmental Psychology // Glotfelty Ch., Fromm H. (Eds.), The Ecocriticism Reader*. The University of Georgia Press.
- Traina F. *What Is Bioregionalism? // Perspectives in Bioregional Education*. http://www.earthandspiritcenter.org/Course%20pdfs/Class%204_What%20is%20Bioregionalism_Frank%20Traina.pdf (žiūrėta 2010 11 10).

Indrė Žakevičienė

PLACE FROM THE POINT OF VIEW OF ECOPSYCHOLOGY:
CZESŁAW MIŁOSZ'S *THE ISSA VALLEY*

Summary

The main aim of the article is to ponder upon the concept of place and identity in the context of Czesław Miłosz's novel *The Issa Valley*. The problem of identity as it dissolves in Miłosz's novel, because the main character of the book Tomas experiences the place as his genuine *ego* and naturally identifies himself with the native land or with the land as such. The beginning of the novel is purely bioregional – the knowledge of the place inhabited guarantees close relations between the inhabitants and the land inhabited. Therefore, we can make an assumption that the most basic themes of the book would be determined by this particular relationship mentioned above. While treating the environment in one's specific way, the identity is being shaped specifically. The main character of the novel Tomas is aware of the specific vitality of his place and this awareness lets him admire his life without any confrontations. Genuine sense of tolerance could be stipulated by the deep love and understanding of the place experienced. Therefore, the so called cosmopolitan standpoint or position could be stipulated by the experience of bioregional place, thus transforming “the local” to “global” or “globalising” the local. All those assumptions are being illustrated by the examples from the novel *The Issa Valley*.